

הצעת חוק העונשין (תיקון מס' 124) (עבירות המתה)

נוסחים מוצעים לדיון הקבוע ליום 11.7.17: היסוד הנפשי בעבירת הרצח המוצעת

לאחר הדיונים האחרונים בוועדה, בהם נדונה שאלת היסוד הנפשי בעבירת הרצח, נדמה היה שחברי הוועדה קיבלו את הצעת הממשלה לקבוע עבירה "בסיסית" חדשה של רצח הכוללת יסוד נפשי של כוונה, ועבירה "מוחמרת" של רצח בנסיבות מחמירות שמתייחסת לאותה עבירת בסיס. כמו כן, נדמה היה שרוב חברי הוועדה השתכנעו שיש מקרים נוספים שראוי שיהיו בעבירת הבסיס, מעבר למקרים של המתה ביסוד נפשי של כוונה (וזאת בניגוד לעמדת הסנגוריה ולשכת עורכי הדין, שבעניין זה טענו כי ראוי שעבירת הבסיס של רצח תכלול רק את הממית בכוונה, שכן האשם המוסרי שלו שונה מכל ממית אחר, וכי רק יסוד נפשי של כוונה מצדיק עונש מרבי של מאסר עולם). ואולם, חברי הוועדה הביעו התחבטו בשאלה האם לקבל את הצעת הממשלה לכלול, בתוך עבירת הבסיס של רצח, את כל הקטגוריה של "האדישים", הן מתוך תחושה שהיסוד הנפשי של אדישות כפי שהוגדר היום בחוק העונשין אינו נהיר דיו, והן מתוך תחושה שרק המקרים החמורים (או מקרים מסוימים) של המתה באדישות אכן שקולים, מבחינה מוסרית, להמתה בכוונה. לכן, מוצעות להלן מספר הצעות לעבירת הבסיס של רצח שכוללת רק חלק מהאדישים, ומטרתן לבטא תחושה זו בקטגוריות ובנוסחים משפטיים. כל אחת מההצעות מעוררת קשיים, שעליהם נעמוד בהמשך. נוסף כי, לטעמנו, ככל שעבירת הבסיס של רצח כוללת רק את האדישות "החמורה", יהיה צורך להותיר על כנה את עבירת ההריגה, שתכלול את הממית באדישות "רגילה" ואת הממית בקלות דעת.

נציגי משרד המשפטים התנגדו לצמצום היסוד הנפשי של אדישות לעניין עבירת הרצח, שכן לטעמם ההגדרה הקיימת לאדישות בחוק העונשין ברורה מספיק ומבטאת נכונה את האשם המוסרי של מי שראוי שיתויג כרוצח. בדיון האחרון, הם הביעו נכונות לחדד את ההבחנה בין "אדישות" ל"קלות דעת". וזה נוסח ההגדרה היום (הסעיף רלבנטי לכל חוק העונשין):

20. מחשבה פלילית

(א) מחשבה פלילית - מודעות לטיב המעשה, לקיום הנסיבות ולאפשרות הגרימה לתוצאות המעשה, הנמנים עם פרטי העבירה, ולענין התוצאות גם אחת מאלה:

(1) כוונה - במטרה לגרום לאותן תוצאות;

(2) פזיזות שבאחת מאלה:

(א) אדישות - בשוויון נפש לאפשרות גרימת התוצאות האמורות;

(ב) קלות דעת - בנטילת סיכון בלתי סביר לאפשרות גרימת התוצאות האמורות, מתוך תקווה להצליח למנען...."

לקראת הדיון, התבקשנו כאמור להביא בפני הוועדה הצעות להבהרת היסוד הנפשי של אדישות וקלות דעת. לא מצאנו הצעות לתיקון ההגדרה של אדישות – קרי, שוויון נפש לאפשרות גרימת התוצאה (שעל פניו, נראה כמשקף את היסוד הנפשי כפי שהוצג בדיון). לעומת זאת, לטעמנו, להבהרת היסוד הנפשי של קלות דעת יכול

שתהייה השפעה גם על הפרשנות של היסוד הנפשי של אדישות, ולכן הבאנו להלן מספר נוסחים לתיקון היסוד הנפשי של קלות דעת. ההגדרה של קלות דעת היום כוללת בסיפה דרישה שהאדם קיווה שיצליח למנוע את התוצאות. על אף האמור, הן הפסיקה והן המומחים השונים מתייחסים פעמים רבות לקל הדעת כמי שקיווה שהתוצאה לא תתרחש, ולא רק מי שבפועל נקט פעולה למניעתה. גם בדיונים בוועדה, הדעה הרווחת הייתה כי היסוד הנפשי של קלות הדעת רחב יותר ממה שכתוב עלי ספר (ולכן קבוצת האדישים היא מצומצמת יותר), והוא בעצם שיורי ליסוד הנפשי של אדישות: כל מי שאינו שווה נפש לתוצאה (אבל יש לו מודעות לאפשרות התוצאה) הוא קל דעת. **בהתחשב בכך, להלן מספר אפשרויות לחידוד היסוד הנפשי.**

לנוחיות חברי הכנסת, נזכיר כי הצעת החוק הממשלתית מבקשת לבנות מחדש את המדרג של עבירות ההמתה, ולקבוע לראשונה **עבירה בסיסית של רצח** (שהעונש בצדה הוא מאסר עולם כעונש מרבי). מוצע כי תיקבע עבירה חמורה יותר – של **רצח בנסיבות מחמירות** (שהעונש בצדה הוא מאסר עולם חובה, אלא במקרים חריגים) – וכן עבירה חמורה פחות – עבירה של **המתה בקלות דעת** (שהעונש בצדה הוא 12 שנות מאסר כעונש מרבי). לפי הצעת החוק, היסוד הנפשי שנדרש לעבירת **הרצח** (עבירת הבסיס של רצח, וכן העבירה של רצח בנסיבות מחמירות), יהיה **יסוד נפשי של כוונה או אדישות**. לעומת זאת, כאמור, המתה ביסוד נפשי של **קלות דעת** תהיה עבירה נפרדת, עם עונש מרבי של 12 שנות מאסר, ללא תיוג של רצח. (להשלמת התמונה, נוסיף כי כל אלה הן עבירות של "מחשבה פלילית", קרי, כאשר הממית **מוזע** לאפשרות גרימת התוצאה. בנוסף לעבירה זו, מוצע שייקבעו שתי עבירות של המתה ברשלנות – המתה כאשר לממית אין אפילו מודעות לאפשרות גרימת התוצאה הקטלנית.) על פי המוצע, המונח "כוונה תחילה", שמופיע היום ביסוד הנפשי של עבירת הרצח, יימחק מספר החוקים. כמו כן, לפי המוצע, גם עבירת ההריגה הקיימת היום (שהעונש בצדה הוא 20 שנות מאסר כעונש מרבי), שכוללת בתוכה המתה מתוך יסוד נפשי של קלות דעת, אדישות, ואף כוונה שאיננה "כוונה תחילה", תימחק. (יוער כי הפסיקה צמצמה מאד את יסוד ה"כוונה תחילה" וקירבה אותו ליסוד הנפשי של כוונה.)

נזכיר עוד כי בהצעה זו יש חידוש משמעותי, הן מעצם החמרת הענישה והתיוג המוסרי בשל המתה מתוך יסוד הנפשי של אדישות (מ-20 שנה כעונש מירבי במסגרת עבירת "הריגה", לעונש מאסר עולם כעונש מירבי במסגרת עבירת "רצח"), והן ביצירת הבחנה משפטית-מעשית בין אדישות לקלות דעת. אכן, חוק העונשין מבחין בין עבירות שדורשות יסוד נפשי של כוונה ובין עבירות שדורשות יסוד נפשי של פזיזות - מודעות לנסיבות ולאפשרות גרימת התוצאה. כאמור, הפזיזות כוללת מצב של אדישות או של קלות דעת, כפי שנקבע בחלק הכללי של חוק העונשין. ואולם, בעבירות עצמן, אין הבחנה – לא בעבירות ההמתה ולא בעבירות אחרות – בין הצורות השונות של הפזיזות. כתוצאה מכך, גם בפסיקה, אין דיון מעמיק על קו הגבול בין אדישות לבין קלות דעת, שכן אין לדבר משמעות בסיווג המעשה.

נוסחים לדיון

ההצעה הממשלתית:

"רצח: הגורם בכוונה או באדישות למותו של אדם – דינו מאסר עולם.
המתה בקלות דעת: הגורם למותו של אדם בקלות דעת, דינו – מאסר שתיים עשרה שנים."

* חלופה 1: אדישות "מצומצמת"

בחלופה זו, כאמור לעיל, מוצעות מספר דרכים לכלול רק חלק ממקרי האדישות בעבירת הרצח הבסיסית:

א. אדישות מובהקת

"רצח: הגורם בכוונה או באדישות מובהקת למותו של אדם – דינו מאסר עולם.
הריגה: הגורם למותו של אדם [באדישות או בקלות דעת], דינו – מאסר עשרים שנים."
הצעה זו הועלתה בדיון, ואולם, לא ברור למה הכוונה, ומה יהיו המבחנים לשוויון נפש "מובהק" במובחן משוויון נפש "רגיל". לפיכך, יש חשש שהנוסח הזה יכלול בעבירת הרצח מקרים של רצח שמזעזעים את הציבור ואת מערכת המשפט, מבלי שתהייה אבחנה אנליטית בין המקרים.

ב. אדישות שמתלווה לאלימות

"רצח: הגורם בכוונה למותו של אדם, או הגורם באדישות למותו של אדם שבשעת ההמתה או בתכוף לפניו השתמש באלימות כלפי גופו של אותו אדם / תוך כדי נקיטת אלימות כלפי גופו של אותו אדם – דינו מאסר עולם.
הריגה: הגורם למותו של אדם [באדישות או בקלות דעת], דינו – מאסר עשרים שנים."

הצעה זו יכולה להביא ליותר וודאות, שכן במספר רב של תיקים שלגביהם התביעה הצביעה על אדישות היו מקרים של אלימות. ההצעה גם מבטאה אמירה מוסרית-נורמטיבית ולפיה נקיטת אלימות היא התנהגות פסולה, ומי שנוקט באלימות ולא אכפת לו אם הקרבן יחיה או ימות, כמוהו כמתכוון. ואולם, הצעה זו היא קזואליסטית (מבוססת על מקרה טיפוסי, ולא על עיקרון), ואינה משקפת את העמדה המוסרית הנקייה ולפיה האדיש שקול למתכוון. לכן גם ייתכנו מקרים (כגון הצתה של בניין) שלא יתויגו כרצח למרות החומרה המוסרית שבהם.

ג. אדישות בנוסף להסתברות גבוהה

"רצח: הגורם בכוונה למותו של אדם, או הגורם באדישות למותו של אדם תוך צפיית התרחשות התוצאה בהסתברות גבוהה – דינו מאסר עולם.
הריגה: הגורם למותו של אדם [באדישות או בקלות דעת], דינו – מאסר עשרים שנים."

הצעה זו מבהירה כי האדיש, לענייננו, הוא רק מי שראה לנגד עיניו את התוצאה הקטלנית – ולא רק כאפשרות, אלא בהסתברות גבוהה – ובכל זאת החליט לקחת את הסיכון כיוון שלא אכפת לו מחיי אדם. ואולם, ההצעה יוצרת מושג שסתום חדש לעניין ההסתברות, שיכול להגביר את חוסר הוודאות וכן להטיל נטל כבד מדי על התביעה להוכיח את יסודות העבירה.

* חלופה 2: הבהרת היסודות של המתה בקלות דעת:

החלופות הבאות משקפות את המנעד האפשרי בין אדישות לבין קלות הדעת. אמנם ברי הוא שכשלא ניתן להוכיח אדישות, תיחוס לממית קלות דעת. ואולם, החלטה לגבי הניסוח של קלות הדעת משליכה גם על גזרי היסוד הנפשי של האדישות: ככל שהיסוד הנפשי של קלות דעת מצומצם יותר, כך היסוד הנפשי של אדישות רחב יותר, ולהיפך. בנוסף, ככל שעבירת ההמתה הקלה יותר כוללת מנעד רחב יותר של מקרים, ביניהם כאלה הקרובים יותר לאדישות, לדעתנו יש לשקול להעלות את העונש המרבי לאותה עבירה (ולתייג את העבירה בתיוג שאינו משדר "קלות"), כך שהפער בינה לבין עבירת הרצח לא יהיה גדול מדי.

לבסוף, נעיר כי ככל שהוועדה תחליט להבהיר ולחדד את היסוד הנפשי של קלות דעת, אפשר להבהיר את היסוד הנפשי רק לעניין עבירות ההמתה, ואפשר לחילופין לערוך תיקון בחלק הכללי של חוק העונשין. בנקודה זו, נציע כי הוועדה תקבל כעת החלטה עקרונית לעניין ההגדרה של היסוד הנפשי, אך תמשיך לדון בשאלת המקום הטוב ביותר לערוך את התיקון כאשר תגיע הוועדה לדון בסעיף 301 המוצע, בעניין המתה בקלות דעת.

ההצעה הממשלתית:

"רצח: הגורם בכוונה או באדישות [קרי - תוך שוויון נפש לאפשרות מותו] למותו של אדם – דינו מאסר עולם....

המתה בקלות דעת: הגורם למותו של אדם בקלות דעת [קרי – בנטילת סיכון בלתי סביר לאפשרות גרימת תוצאת המוות, מתוך תקווה להצליח למנעו] – דינו מאסר 12 שנים."

הצעות לתיקון היסוד הנפשי של קלות דעת:

א. **הריגה:** הגורם למותו של אדם [בנטילת סיכון בלתי סביר לאפשרות גרימת תוצאת המוות] **שלא מתוך שוויון נפש לאפשרות מותו** – דינו מאסר 20 שנים."

ב. **הריגה:** הגורם למותו של אדם [בנטילת סיכון בלתי סביר לאפשרות גרימת תוצאת המוות] **תוך העדפה שהתוצאה לא תתרחש** – דינו מאסר 20 שנים."

ג. **הריגה:** הגורם למותו של אדם [בנטילת סיכון בלתי סביר לאפשרות גרימת תוצאת המוות] **תוך אמונה שהתוצאה לא תתרחש** – דינו מאסר 20 שנים."

ד. **המתה בקלות דעת:** הגורם למותו של אדם [בנטילת סיכון בלתי סביר לאפשרות גרימת תוצאת המוות] **תוך תקווה / תקווה סבירה שהתוצאה לא תתרחש** – דינו מאסר X שנים."

ה. **המתה בקלות דעת:** הגורם למותו של אדם [בנטילת סיכון בלתי סביר לאפשרות גרימת תוצאת המוות] **תוך תקווה שיצליח לנקוט בפעולה שתמנע את התרחשות התוצאה** – דינו מאסר X שנים."

ו. **לחילופין – תיקון סעיף 20 לחוק העונשין:**
"20. מחשבה פלילית

(א) מחשבה פלילית - מודעות לטיב המעשה, לקיום הנסיבות ולאפשרות הגרימה לתוצאות המעשה, הנמנים עם פרטי העבירה, ולענין התוצאות גם אחת מאלה:

(1) כוונה - במטרה לגרום לאותן תוצאות;

(2) פזיזות שבאחת מאלה:

(א) אדישות - בשוויון נפש לאפשרות גרימת התוצאות האמורות;

(ב) קלות דעת – [בנטילת סיכון בלתי סביר לאפשרות גרימת התוצאות האמורות], מתוך-תקווה להצליח למנען/העדפה / אמונה / תקווה / תקווה סבירה שהתוצאה לא תתרחש, או מתוך תקווה להצליח למנעו.